

AMERIŠKE SANJE: MED IDEALOM IN IDEOLOGIJO**

Povzetek. V imaginariju ameriškega načina življenja kot tudi ameriške kulture nasploh zasedajo ameriške sanje posebno mesto, saj veljajo za destilirano različico vseh ameriških vrednot in so obenem tudi nekakšen arhetip zgodbe o (materialnem) uspehu. Hkrati predstavljajo tako v ZDA kakor tudi drugod po svetu simbol napredka in sinonim upanja. Kljub temu so v zadnjih nekaj letih deležne tudi številnih kritik, ki merijo predvsem na vse večjo neenakost ter vse nižjo socialno mobilnost v primerjavi z drugimi demokratičnimi državami. Prav ta razkorak med njihovim emancipatoričnim potencialom oz. idealizirano podobo na eni strani ter vrsto indikatorjev, ki kažejo, da so ameriške sanje spodletele, so podlaga vrsti ugovorov in očitkov, da predstavljajo prazno ali celo lažno obljubo. Pričujoči prispevek analizira nekatere od najpomembnejših razsežnosti t. i. »standardne« interpretacije ameriških sanj ter pokaže, da osrednje vprašanje ameriških sanj ni substantivno (kaj so ameriške sanje), temveč motivacijsko (zakaj je interes po njihovi ohranitvi tako pomemben).

Ključni pojmi: ameriške sanje, enake možnosti, socialna mobilnost, ideologija, uspeh

Interpretacija [ameriških] sanj: uvod

V imaginariju ameriškega načina življenja kot tudi ameriške kulture nasploh imajo t. i. ameriške sanje nedvomno posebno mesto.¹ Veljajo namreč za »metaforo temeljnih ameriških vrednot« (Schneiderman, 2012: ix) oz., kot je v svoji knjigi *Facing Up to the American Dream* opozorila Jennifer L. Hochschild, za »osrednjo ideologijo Američanov (...) in temeljno značilnost ameriške kulture« (Hochschild, 1995: xi). Tako v gospodarstvu in politiki kot tudi v popularni kulturi in literaturi, npr. v romanu *Veliki Gatsby*

* Dr. Mitja Sardoč, raziskovalec na Pedagoškem inštitutu, Ljubljana.

** Pregledni znanstveni članek.

¹ V tem članku ostaja samo razmerje med ameriški sanjami in ameriškim načinom življenja ob strani. Kakor je izpostavil Robert C. Hauhart, »natančen način, kako sta medsebojno prepletena, še ni bil zadovoljivo pojasnjen« (2015: 67).

Francisa Scotta Fitzgeralda ali pa romanu *Ameriški sen* Normana Mailerja, predstavljajo ameriške sanje arhetip zgodbe o (materialnem) uspehu.

Hkrati predstavljajo tako v ZDA kakor tudi drugod po svetu simbol napredka in sinonim upanja. V novejši zgodovini je prišel njihov emancipatorični oz. progresivni potencial najbolj do izraza v Ameriškem gibanju za državljske pravice. V svojem govoru *I Have A Dream* je Martin Luther King – ena od njegovih osrednjih osebnosti in nedvomno najbolj prepoznavnih »ikon« – izpostavil, da je rasna desegregacija ameriške družbe »globoko zakoreninjena v ameriških sanjah«² (King, 1963). V imenu njene emancipatoričnosti oz. progresivnosti so tudi druge deprivilegirane in marginalizirane družbene skupine artikulirale svoje zahteve po enakopravnosti. Prav rasna desegregacija je v ospredje postavila idejo ameriških sanj kot »hrbtenice pomembnih družbenih gibanj 20. stoletja« (Lawrence, 2012: 2).

Nič manj pomembna ni bila njihova vloga v primeru množičnega priseljevanja v ZDA oz. migracijah nasploh, kar potrjuje tudi prispodoba Amerike kot t.i. talilnega lonca in – vsaj za nekatere kritike – s tem povezana asimilacijska narava ameriških sanj (Rifkin, 2004: 14). Na določen način so bile ameriške sanje pravzaprav ključni motivacijski dejavnik migracij, ki je – vse do danes – prikazoval Ameriko kot deželo priložnosti.³ Kot je zapisala Kathleen Batalden v recenziji knjige *Immigrants and the American Dream* Williama Clarka, so ameriške sanje ključno vodilo oz. cilj velike večine priseljencev v ZDA (Batalden, 2005). Za razliko od hierarhične strukture »stare« razredne kulture v Evropi, ki jo najbolj opišeta prispodobi o »srebrnih žlicah« in »zlatih padalih« družbenih elit, je obljuba ameriških sanj temeljila na nekakšnem egalitarizmu t.i. etike uspešnosti.

Ta ideja je prisotna že od samega nastanka ZDA. V svoji zasebni korespondenci dne 28. oktobra 1813 je Thomas Jefferson, tretji ameriški predsednik in glavni avtor ameriške Deklaracije o neodvisnosti [kot tudi nosilec številnih drugih javnih funkcij itn.], svojemu predhodniku Johnu Adamsu opisal težave t.i. »psevdo oz. umetne« aristokracije, ki temelji na »bogastvu in rojstvu«. Glede na dejstvo, kakor opozarja Jefferson, da jo zaradi nesorazmernega vpliva podedovanih privilegijev in s tem povezane nepravčnosti »v nekaterih primerih bogastvo pokvari, rojstvo pa zaslepi«, predstavlja »umetna« aristokracija »motečo sestavino v vladi in je zato treba poskrbeti, da se njeno premoč prepreči« (Jefferson, 1813). »Psevdo« aristokracijo naj bi tako zamenjala t.i. »naravna« aristokracija, ki temelji »na vrlinah in talentih«.⁴

² Na povezanost ameriških sanj z govorom *I Have a Dream* Martina Luthra Kinga kot tudi ameriškim gibanjem za državljske pravice nasploh je opozoril že Schneidermann (2012: xii).

³ Za podrobnejšo predstavitev problematike migracij in ameriških sanj glej simpozij *Immigration, Citizenship and the American Dream* v reviji *Society* (letnik 46, številka 5 [2009]).

⁴ Celotno pismo je dostopno v spletnem arhivu utemeljitvenih očetov ZDA na spletni strani <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/v1ch15s61.html>.

»Naravna« aristokracija, izpostavlja Jefferson, »se mi zdi kot najbolj dragoceno darilo narave učenju, zaupanju in upravljanju družbe« (ibid.).⁵

Čeprav predstavljajo ameriške sanje »dragocen intelektualni koncept kot tudi metaforo tako za številne intelektualce kakor tudi družboslovce« (Schneiderman, 2012: xi), kakor je v spremni študiji h knjigi *The Epic of America* opozoril Howard Schneiderman, je njihova recepcija vse prej kot enoznačna ali neproblematična. Čeprav veljajo za nesporni temelj ameriške družbe oz. za »osrednji element ameriškega prepričanja in globoko vkoreninjeno pojmovanje obljube ameriškega življenja« (Blum, 1988: 1), kar se odraža tudi v ameriški popularni kulturi⁶ ter zabavni industriji nasploh, je v zadnjih nekaj letih ambivalentnost do ameriških sanj – navkljub njihovi sicer že skoraj pregovorni prilagodljivosti – prej pravilo kakor pa izjema, saj so (vse bolj pogosto) deležne številnih ugovorov in očitkov.

Del tega problema gre v veliki meri pripisati predvsem naraščajoči neenakosti in vse manjši socialni mobilnosti oz. kakor je v enem od svojih člankov zapisal Paul Krugman, da

imamo (Američani) dejansko nižjo medgeneracijsko ekonomsko mobilnost od drugih razvitih držav. To pomeni, da je verjetnost, da bo nekdo, ki se je rodil v družini z nizkimi dohodki, imel visoke dohodke, ali obratno, bistveno manjša tukaj kot v Kanadi in Evropi. (Krugman, 2012)

To nenazadnje potrjuje tudi dejstvo, da je medgeneracijska mobilnost Američanov veliko manjša od tiste v drugih primerljivih državah, npr. skandinavskih. Kot pojasnitev tega fenomena je Alan Krueger, ameriški ekonomist na Univerzi Princeton ter predsednik Sveta ekonomskih svetovalcev (ene od agencij Izvršnega urada predsednika ZDA), v enem od svojih govorov vpeljal pojem t.i. krivulje Velikega Gatsbyja, ki pojasnjuje obratno sorazmerno povezanost medgeneracijske mobilnosti in dohodkovne neenakosti.⁷ Ne preseneča torej, da so ameriške sanje, kakor je v knjigi *The European Dream* zapisal Jeremy Rifkin, »za nekatere pravzaprav rezultat (...) kapitalistične tradicije« (Rifkin, 2004: xii).

Glede na vrsto protislovij, napetosti in izzivov, ki jih odpira analiza kate-rekoli izmed njihovih razsežnosti ali pojmovanj, je razumevanje ameriških sanj nujno selektivno oz. v najboljšem primeru nepopolno, kar potrjuje tudi

⁵ Za genealogijo oz. historiat povezanosti posameznih elementov ameriških sanj z ameriško revolucijo glej esej *The Pursuit of Happiness* Hannah Arendt (1990: 115–140).

⁶ Za recepcijo ameriških sanj v ameriški popularni kulturi, npr. v Springsteenovi pesmi *Born in the USA*, tv-šovu *American Idol* itn., glej Lawrence (2012).

⁷ Za informativno predstavitev »krivulje Velikega Gatsbyja« glej Kruegerjev članek *The great utility of the Great Gatsby Curve* <http://www.brookings.edu/blogs/social-mobility-memos/posts/2015/05/19-utility-great-gatsby-curve-krueger>.

interdisciplinarna narava posameznih analiz tega družbenega fenomena, npr. sociološka (Hauhart, 2015; Putnam, 2015), politološka (Hochschild, 1995), ekonomska (Shaanan, 2010; Stiglitz, 2013), zgodovinska (Cullen, 2003), kulturološka (Lasch, 1996; Lawrence, 2012), lingvistična (Fischer, 1973), religiološka (D'Antonio, 2011), literarna (Churchwell, 2013), antropološka (Duncan, 2015), edukacijska (DeVitis & Rich, 1996) in – v manjši meri posredno tudi – filozofska (Peters, 2012; Sandel, 1996). Prav zato ostajajo ameriške sanje – tako med svojimi številnimi zagovorniki kakor tudi med vse glasnejšimi kritiki – praviloma predmet grobih posploševanj in redukcioniističnih poenostavljanj in so kot take lahek plen »populistične«, »moralizirajoče« oz. »sentimentalne« ali celo »senzacionalistične« retorike. Če so za svoje zagovornike nekakšna »briljantna konstrukcija« (Hochschild, 1995: xi), so za kritike oz. skeptike – v najboljšem primeru – »nujna iluzija« (Lasch, 1996: 52).

Pričujoči prispevek ima dva ločena cilja. Na eni strani ima namen predstaviti t.i. standardno interpretacijo ameriških sanj in anatomijo temeljnih razsežnosti tega družbenega fenomena. Na drugi strani prispevek problematizira številne ugovore, ki predstavljajo izhodišče kritike, da ameriške sanje ne delujejo. Osrednji del prispevka analizira t.i. standardno interpretacijo ameriških sanj kot »ideologije uspešnosti« ter s tem povezano idejo enakih možnosti. Na meritokraciji utemeljeno pojmovanje enakih možnosti je namreč izhodiščna predpostavka t.i. obljube ameriških sanj. Posebna pozornost je namenjena analizi pojma priložnosti, ki predstavlja sestavni del vsakega pojmovanja enakih možnosti kot »ključa do uresničitve ameriških sanj«, kakor je v svojem drugem inavguracijskem govoru poudaril ameriški predsednik Barack Obama. Sledi predstavitev nekaterih razsežnosti »krize« ameriških sanj, ki se pojavlja vse od t.i. velike recesije od l. 2008 naprej. Posebna pozornost je namenjena analizi dveh ločenih kritik, in sicer na razkoraku in na razcepu utemeljeni kritiki. Sklepni del prispevka izpostavi najpomembnejše pomanjkljivosti prevladujoče interpretacije ameriških sanj in zgrešenost nekaterih izmed njenih temeljnih predpostavk.

»Standardna« interpretacija ameriških sanj

Obstoječe razprave o problematiki ameriških sanj so osredotočene okoli osnovnega »substantivnega« vprašanja, »*kaj so ameriške sanje*«. ⁸ Te se kot slogan prvič pojavijo leta 1931 v knjigi *The Epic of America*, ki je v obdobju »velike gospodarske krize« oz. »velike depresije« postala prodajna uspešnica. V njej je James Truslow Adams (sicer tudi prejemnik Pulitzerjeve nagrade

⁸ To vprašanje predstavlja tudi naslov uvodnega poglavja v knjigo *Facing Up to the American Dream* (1995) Jennifer Hochschild, ki velja za eno od najbolj celovitih analiz ameriških sanj.

za knjigo *The Founding of New England* (1921)) ponudil idealizirano predstavo ameriške zgodovine ter njenih dosežkov.⁹ Omeni tudi sanje o deželi,

v kateri naj bi bilo življenje boljše, bogatejše in polnejše za vsakogar, s priložnostmi glede na sposobnosti ali dosežke. Za zgornje evropske razrede je takšne sanje težko ustrezno interpretirati in tudi mnogi izmed nas so se jih naveličali in so do njih nezaupljivi. To niso zgolj sanje o avtomobilih in visokih plačah, temveč sanje družbenega reda, v katerem lahko vsak moški in vsaka ženska v čim večjem dosegu doseže to, kar je po naravi sposoben ter da jim drugi priznajo to, kar so, ne glede na naključne okoliščine rojstva ali položaja. (Truslow Adams, 2012 [1931]: 317)

V okviru t.i. standardne interpretacije ameriških sanj, kot je izpostavila Jennifer Hochschild, imajo vsi Američani »razumno priložnost za dosego uspeha – materialnega ali katerega koli drugega – kakor ga opredeljujejo prek lastnih prizadevanj ter za dosego vrlin in izpopolnitev skozi uspeh« (Hochschild, 1995: xi). Posameznikov uspeh v uresničitvi zastavljenega cilja je torej (v veliki meri) odvisen od njegovih prizadevanj oz. trdega dela. Ameriške sanje, kakor je izpostavil Howard Schneiderman, »od samega začetka niso bile usmerjene k odpravi razlik med socialnimi razredi, temveč v mobilnosti prek teh vrst, ki temelji na trdem delu«. Pravzaprav vsaka razprava o ameriških sanjah vse do danes izpostavlja »visoko vrednost dela in doseganje mobilnosti skozi njega« (Schneiderman, 2012: xiii).

Ameriko kot deželo priložnosti, kot je v svojem »klasičnem« članku *Social Structure and Anomie* izpostavil ameriški sociolog Robert Merton, najbolje predstavlja »ideologija odprtih razredov« (Merton, 1938: 679) ter s tem povezana formalna odsotnost t.i. tradicionalnih ovir, npr. družbenega razreda, spolnih vlog, rase itn., saj obljuba ameriških sanj presega ovire oz. meje družbenega razreda. Uresničiti jih je namreč mogoče s »trdim delom in individualnim prizadevanjem« (Schneiderman, 2012: ix). »Etika uspešnosti«, na kateri temeljijo ameriške sanje, je pravzaprav radikalno spremenila samo pojmovanje družbenega statusa in tako postala, kakor je v svoji knjigi *Equalities* izpostavil Douglas Rae, »najbolj prepoznaven in prepričljiv element naše (ameriške) nacionalne ideologije« (Rae, 1983: 64). Njen osrednji del predstavlja ideja enakih možnosti, v okviru katere so »priložnosti vsake osebe, da pridobi privilegirane položaje in s tem povezane koristi«, kot je opozoril David Miller, »popolnoma odvisne od njegovega ali njenega talenta in truda« (Miller, 1999: 177). Kakšna je torej povezanost ideje enakih

⁹ Za socialno-zgodovinski pregled genealogije ameriških sanj glej Cullen (2003), Hauhart (2015) in Hochschild (1995 [1. poglavje]), za celovito predstavitev knjige *The Epic of America* Jamesa Truslowa Adamsa pa spremenno študijo Howarda Schneidermana (2012). V njej se Schneiderman tudi [retorično] sprašuje, ali je Adams ameriške sanje »izumil ali pa jih je samo odkril« (str. xv).

možnosti oz. na meritokraciji utemeljenega pojmovanja enakih možnosti in t. i. obljube ameriških sanj?

Ameriške sanje in enake možnosti¹⁰

Kot je v svoji knjižici *Saving Horatio Alger* izpostavil Richard Reeves, »(š)tevilne države podpirajo idejo meritokracije, vendar so enake možnosti le v Ameriki nekakšna nacionalna vera, uskladitev individualne svobode – svoboda napredovati in 'narediti nekaj iz sebe' – z družbeno enakostjo« (Reeves, 2014).¹¹ To potrjujejo tudi besede ameriškega predsednika Baracka Obame, ki je ob svoji vnovični zaprisegi 21. januarja 2013 v zaključnem delu inavguracijskega govora¹² izpostavil zavezanost prepričanju, da predstavljajo enake možnosti »ključ do uresničitve ameriških sanj«. Kakor je poudaril, »(o)stajamo zvesti našemu prepričanju, da ima deklica, ki je rojena v najgloblji revščini, enake možnosti za uspeh kot vsi drugi, saj je Američanka; da je svobodna in enaka ne le v božjih očeh, temveč tudi v naših lastnih« (Obama, 2013).¹³

Uspeh posameznika in njegova socialna mobilnost temeljita torej na posameznikovih zaslugah in ne na katerem od dejavnikov, ki so moralno arbitrarni, npr. spol, rasa, veroizpoved, družbeno-ekonomski položaj posameznika ali podedovani privilegiji oz. položaji. V svoji knjigi *Obama and the End of the American Dream* Michael Peters opozori, da »ameriške sanje poudarjajo vizijo družbenega reda, v katerem lahko vsak posameznik – kljub svojemu socialnemu izvoru – uspe« (Peters, 2012: vii). To nenazadnje potrjujejo življenjske zgodbe številnih, ki ameriške sanje tudi poosebljajo, npr. pisatelj Horatio Alger, industrialec Andrew Carnegie, tv-voditeljica Oprah Winfrey, medijski mogotec David Geffen, ameriški predsednik Barack Obama itn.¹⁴

¹⁰ Tukaj seveda ostaja ob strani vrsta vprašanj, ki razdvajajo različna pojmovanja enakih možnosti, npr. motivacijsko (zakaj so enake možnosti pomembne); proceduralno (kakšen naj bo proces konkuriranja za selektivne družbene položaje); genealoško (kakšno je pošteno izhodišče procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje); substantivno (katero naj bo merilo izenačevanja (je to npr. zgolj in samo dosežek oz. rezultat ali pa je to lahko tudi vloženi trud, talenti, odrekanje itn.); kompenzacijsko (kako naj se proces zagotavljanja enakih možnosti izvede) itn. Za podrobnejšo predstavitev problematike enakih možnosti, glej Sardoč (2013a, 2013b, 2014).

¹¹ Za podrobnejšo analizo meritokracije in na njej utemeljenega pojmovanja enakih možnosti kot enega od utemeljitvenih elementov ameriških sanj, glej McNamee in Miller (2009).

¹² Celoten inauguracijski govor je dostopen na spletnih straneh Bele hiše: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/01/21/inaugural-address-president-barack-obama>.

¹³ Vsega nekaj tednov po inauguracijskem govoru Baracka Obame je Joseph Stiglitz, profesor na Kolumbijski univerzi in Nobelov nagrajenec za ekonomijo, v svojem članku, ki ga je objavil v časniku *The New York Times*, relativiziral vlogo in pomen enakih možnosti, saj jih je označil za »nacionalni mit«. Celoten članek *Equal Opportunity, Our National Myth* je dostopen na spletni strani <http://opinionator.blogs.nytimes.com/2013/02/16/equal-opportunity-our-national-myth/>.

¹⁴ Prav povezavo upanja in ameriških sanj je v svoji prvi predsedniški kampaniji uporabil Barack

Kljub temu je treba poudariti, da ameriške sanje (kot tudi sama ideja enakih možnosti) in neenakost niso medsebojno izključujoče. Kakor opozarja Richard Arneson (2002), je edina trdna predpostavka različnih pojmovanj enakih možnosti njihovo zavračanje fiksnih družbenih razmerij, ne pa tudi hierarhije same po sebi. Če je ključ do uresničitve ameriških sanj, kot je v zgoraj omenjenem inavguracijskem govoru zagotovil ameriški predsednik Barack Obama, v pojmu enakih možnosti, vodi t. i. kraljevska pot¹⁵ do njihovega razumevanja skozi pojem »priložnosti«. ¹⁶ Brez razjasnitve tega pojma in njegovih temeljnih lastnosti ostaja namreč razumevanje t. i. standardne interpretacije ameriških sanj nepopolno. ¹⁷

Ameriške sanje in priložnost

Vsako pojmovanje enakih možnosti, ¹⁸ kakor izpostavlja Peter Westen, sestavljajo štirje temeljni elementi, in sicer (i) agent oz. agenti enakih možnosti; (ii) cilj oz. cilji, h katerim so enake možnosti usmerjene; (iii) razmerje med agentom in ciljem enakih možnosti ter (iv) ovire za uresničevanje enakih možnosti (Westen, 1985: 837–838). Prvi element primarno določi obseg oz. nabor posameznikov, ki so upravičeni do enakega obravnavanja (v primeru na meritokraciji utemeljenega pojmovanja enakih možnosti

Obama. Za analizo tega razmerja v Obamovi retoriki glej Atwater (2007), za retrospektivno psihoanalizo Obamove marketinške retorike in strategije ter diskurza v njegovi kampaniji l. 2008 in 2012 oz. t. i. Obamov učinek pa Komel in Šterk (2014). Kakor v tem prispevku izpostavljata avtorja, t. i. Obamov učinek ponazarja »fascinacijo javnosti in posledično podporo politiku, ki deluje kot katerikoli drugi politik, a govori s prepričljivo retoriko, ki meji na področje verskega diskurza v kombinaciji z očitno posvetnimi tehnikami trženja« (Komel in Šterk, 2014: 1132).

¹⁵ Prisposoblo »kraljevske poti« ob razlagi vloge in pomena razmerja interpretacije sanj ter samega razumevanja nezavednega v svoji knjigi *Interpretacija sanj* (2000) uporabi Sigmund Freud.

¹⁶ Tukaj ostaja odprto vprašanje, kdaj so priložnosti posameznikov enake oz. kaj pomeni, da imajo posamezniki enake možnosti: to vprašanje pravzaprav predstavlja enega od dveh izhodiščnih vprašanj celotne problematike enakih možnosti. V čisto »tehničnem« pomenu bi lahko rekli, da so priložnosti posameznikov enake, kakor izpostavlja Alan H. Goldman, ko se »soočajo s približno enakimi ovirami ali približno enako težkimi (...) ovirami« (Goldman, 1983: 88).

¹⁷ Kakor opozarja Sven Ove Hansson, so bile razprave o problematiki enakih možnosti »pogosto ovirane zaradi nezadostne pozornosti samemu pojmu priložnosti« (Hansson, 2004: 315).

¹⁸ Razlikujemo lahko med tremi osnovnimi pojmovanji enakih možnosti, in sicer (i) libertarnim; (ii) egalitarnim ter (iii) radikalnim oz. kritičnim. Ta pojmovanja se med seboj razlikujejo glede na dve osnovni razsežnosti, in sicer glede (i) na t. i. valuto enakih možnosti (kaj je tisto, kar šteje kot legitimen vir razlikovanja med posamezniki) ter (ii) na pojmovanje poštenosti procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje (ali in kako je začetno neenakost posameznikov treba zmanjšati, neutralizirati ali celo odpraviti). Medtem ko je za zagovornike libertarnega pojmovanja enakih možnosti načelo nediskriminiranja zadosten pogoj za zagotavljanje pravičnosti procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje, tako zagovorniki egalitarnega kot tudi radikalnega pojmovanja enakih možnosti upeljejo še t. i. načelo »izravnave igralnega polja«, ki naj bi prek različnih kompenzacijskih programov zagotavljalo poštene enake možnosti. Za podrobnejšo predstavitev primerjave različnih modelov enakih možnosti, glej Cavanagh (2002).

legitimnost selektivnosti zagotavlja načelo nediskriminiranja). Drugi element, kakor izpostavlja Peter Westen, opredeljuje cilj enakih možnosti kot procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje, ki je lahko »delo ali izobraževanje, zdravstveno varstvo, politična funkcija, zemlja za poselitev, stanovanjski objekt, finančna naložba, vojaško napredovanje, 'kulturno' življenje, razvoj naravnih sposobnosti, ali karkoli« (Westen, 1985: 838).

Tretji element predstavlja razmerje med agentom in ciljem priložnosti. Priložnost predstavlja razmerje med agentom in ciljem ter je v primeru enakih možnosti več kot možnost in manj kot zagotovilo hkrati upošteva-joč ovire za uresničitev oz. doseganje cilja enakih možnosti, npr. določene izobrazbe ali delovnega mesta. Priložnost, kakor poudarja Peter Westen, »je verjetnost, da agent X izbere dosego cilja, Y, brez omejitev ovire Z« (Westen, 1985: 849). Pojem priložnosti lahko torej opredelimo kot odsotnost ovir za doseganje zastavljenega cilja (*negativna opredelitev*) in hkrati kot sposobnost posameznika, da s svojim trdom lahko doseže zastavljeni cilj (*pozitivna opredelitev*). Priložnost, kakor poudarja Peter Westen, »je verjetnost, da agent X izbere dosego cilja, Y, brez omejitev ovire Z« (Westen, 1985: 849) oz., kakor opozarja Alan H. Goldman, »odsotnost določene ovire ali ovir za dosego določenega cilja ali koristi« (Goldman, 1987: 88). Je torej nekaj več kot verjetnost in nekaj manj kot zagotovilo. Imeti priložnost, kakor opozarja Brian Barry, namreč pomeni, »da zame obstaja možnost, da nekaj storim ali pridobim, če je v moji moči določeno postopanje, ki lahko pripelje, da zadevno stvar lahko opravljam ali pridobim, če se za to odločim« (Barry, 2005: 37) oz. da ima posameznik »sposobnost, da s svojimi prizadevanji in izbirami nekaj doseže« (*ibid.*: 39). Tveganje, ki mu je posameznik izpostavljen, da doseže zastavljeni cilj, je torej izključno v domeni njega samega, saj naj bi bil, kakor izpostavlja John Roemer, »odgovoren za spremembo dostopa v dejansko prednost z uporabo truda« (Roemer, 1998: 24).

»Obljuba« ameriških sanj

Osrednji del »standardne« interpretacije ameriških sanj – vsaj če privzamemo njihovo stereotipno predstavo kot t.i. ideologije uspešnosti (Zgaga, 2015: 25) – predstavlja torej »obljuba« ameriških sanj, ki temelji na seriji [med seboj povezanih] predpostavk, in sicer:

- t1. vsak posameznik – ne glede na (moralno arbitrarne dejavnike) npr. raso, spol, socialno-ekonomsko ozadje, veroizpoved itn. – ima enake možnosti za doseg zastavljenega cilja oz. uspeh (*predpostavka o nediskriminiranju*);
- t2. posameznikova socialna mobilnost navzgor je rezultat trdega dela oz. njegovih prizadevanj za uspehom (*predpostavka o odprti prihodnosti posameznika*);

- t3. posameznik je odgovoren za spremembo (dostopa do) priložnosti v uspeh (*predpostavka o instrumentalni naravi tranzitivnosti*);
- t4. posameznikov (materialni) uspeh je rezultat njegovega truda ali izbira in ne katerih od dejavnikov, za katere nima nobenih zaslug oz. zanje ni odgovoren (*predpostavka o voluntaristični naravi posameznikovega uspeha*);
- t5. večji je posameznikov trud, manjše je tveganje pri uresničitvi zastavljenega cilja (*predpostavka o sorazmernosti tveganja in doseženega uspeha*).

Vsaka izmed zgornjih predpostavk pomeni *nujen* pogoj obljube ameriških sanj, kar ima za posledico sklep, da je posameznikov uspeh rezultat njegovih prizadevanj ter izbira in ne danosti oz. okoliščin ter s tem povezanih družbenih omejitev. To nenazadnje potrjuje tudi ideja t.i. *selfmademana*, ki temelji na prepričanju, kakor izpostavlja Renata Salecl, »da je obogatitev naravna posledica tega, da človek uresničuje svoje talente« (Salecl, 2010: 22).¹⁹

Vprašanje, ki se tukaj odpira, je torej naslednje: kako v okviru t.i. standardne interpretacije misliti (in razumeti) »krizo« ameriških sanj, ki naj bi bila posledica t.i. razkoraka v priložnostih, kot je v svoji najnovejši knjigi *Our Kids: American Dream in Crisis* zapisal Robert Putnam (2015).²⁰ Prav ta razkorak namreč postavlja pod vprašaj osnovno teoretično predpostavko t.i. standardne interpretacije ameriških sanj, in sicer, da je večja neenakost ameriške družbe obratno sorazmerna z njeno socialno mobilnostjo.

»Krizo« ameriških sanj

T.i. velika recesija, ki je v svojem obsegu in nekaterih posledicah še najbolj podobna »veliki depresiji« iz dvajsetih in tridesetih let 20. stoletja, je postavila pod vprašaj obljubo ameriških sanj kot »temeljnega motivacijskega impulza ameriškega življenja« (Hauhart, 2015: 74). Razkorak med idealizirano podobo ameriških sanj oz. njenim emancipatoričnim potencialom na eni strani in vse manjšo vertikalno socialno mobilnostjo kot tudi poglobljanjem razlik med tistimi, ki imajo, in tistimi, ki so deprivilegirani²¹,

¹⁹ Za genealogijo ideje t.i. *selfmademana* in njene povezanosti z ameriški sanjami, glej Salecl (2010: 21–23).

²⁰ Na razkorak med ameriški sanjami kot idealom in njihovim uresničevanjem indikativno ponazarja tudi anketa revije Forbes (http://www.forbes.com/2007/03/20/american-dream-oped-cx_de_dream0307_0322dream_land.html).

²¹ Na problem naraščajoče neenakosti je v dokumentarnem filmu *Inequality for All* opozoril tudi nekdanji ameriški državni sekretar za delo [v času 1. administracije Billa Clintona (v letih 1993–97)] in ekonomist Robert Reich. Dokumentarni film je dostopen na spletni strani <http://inequalityforall.com>. Sicer

na drugi ustvarja videz, da pravzaprav predstavljajo prazno ali celo lažno obljubo. Kot je zapisano v skupnem poročilu delovne skupine Brookings Institution in AEI – dveh ameriških največjih »think thankov« – *Opportunity, Responsibility and Security: A Consensus Plan for Reducing Poverty and Restoring the American Dream*, je »razkorak med sedanjim stanjem v nasprotju s temeljnimi ideali naše države« (Brookings, 2015: 8).²²

To neskladnost »obljube« ameriških sanj z naraščajočo neenakostjo in vse večjim razkorakom v priložnostih je mogoče misliti (in razumeti) v okviru dveh ločenih kritik, in sicer (i) na razkoraku utemeljene kritike (*zunanja kritika*) in (ii) na razcepu utemeljene kritike ameriških sanj (*notranja kritika*). Zunanja kritika temelji na predpostavki, da je t.i. razkorak v priložnostih posledica neskladnosti ameriških sanj kot ideala na eni strani in kot mita na drugi. To trditev kritiki podkrepijo z vrsto empiričnih podatkov, ki kažejo, da je socialna mobilnost Američanov manjša od tiste v drugih primerljivih državah. Kakor je izpostavil Robert C. Hauhart, postane »brez razumne priložnosti v konkurenčnem delu in finančnih trgih obljuba ameriških sanj o enakih možnostih za vse, da bi dosegli denarni uspeh, votla« (Hauhart, 2015: 66). Na podlagi tega izpeljejo sklep, da so ameriške sanje mit oz. da ne delujejo. Na drugi strani pa je notranja kritika utemeljena na predpostavki, da ameriške sanje niso ene same, temveč da jih je več.²³ Kakor v svojem »klasičnem« članku *Reaffirmation and Subversion of the American Dream* izpostavi Walter Fischer, sestavljata ameriške sanje dva ločena mita, in sicer (i) materialni mit in (ii) egalitarni moralni mit (Fischer, 1973). Tudi zato so ameriške sanje, kakor opozarja Lawrence Samuel, »spremenljive in amorfne, (...) saj se lahko prilagodijo skoraj katerim koli okoliščinam ali vzrokom« (Lawrence, 2012: 4–5).

Tretja mogoča razlaga tega razkoraka je torej v tem, da sama uresničitev cilja nima več nobenega večjega pozitivnega učinka, kar ameriške sanje (kot tudi idejo enakih možnosti) pravzaprav razvrednoti. Ne gre torej za to, da je neuresničljiv sam ideal oz. da je »retorika« eno in »realnost« drugo, temveč za to, da sam mehanizem oz. proces konkuriranja za selektivne družbene položaje skozi šolanje postane redundanten,²⁴ kar relativizira proces enakih možnosti kot ključa do uresničitve ameriških sanj. Prav kritika, da enake možnosti predstavljajo zgolj in samo »enake možnosti, da postanemo

pa na problematičnost trenda vse večje neenakosti opozarjajo številni ekonomisti, npr. Atkinson (2015), Piketty (2012), Stiglitz (2014).

²² Celotno poročilo skupne delovne skupine je dostopno na spletni strani Brookings Institution: <http://www.brookings.edu/research/reports/2015/12/aei-brookings-poverty-and-opportunity>.

²³ Na vprašanje, kakšno je razmerje med različnimi pojmovanji ameriških sanj (v kolikor bi seveda sprejeli predpostavko, da jih je več), ni odgovora.

²⁴ Za podrobnejšo predstavitev razmerja med enakimi možnostmi, »ameriški sanjami« in javnim šolanjem glej Friedman in Friedman (1980 (6. poglavje)); Gomberg (2007); Hochschild (1995); Hochschild & Scovronick (2003); Johnson (2006).

neenaki« (Jacobs, 2004: 4), je privedel do očitka, da gre v tem primeru za posredno oz. prikrito obliko socialnega darvinizma ter (v najboljšem primeru) za ohranjanje obstoječega družbenega reda (Schaar, 1967). Obljuba ameriških sanj, kakor v svoji knjigi *Gambling with the Myth of the American Dream* opozarja Aaron M. Duncan, na določen način legitimira obstoječi *status quo* oz. »racionalizira naš razredni sistem, družbeno strukturo in kulturo« (Duncan, 2015: 1). To potrjuje tudi problematika izbire, ki ima v okviru potrošniške družbe in z njo povezane »ideologije izbire« posebno mesto. Slednja, kakor izpostavlja Renata Salecl, dejansko zelo dobro deluje, »da se prepreči kakršnokoli preizpraševanje o morebitnih družbenih spremembah« (Salecl, 2012: 2275) oz. kot je v svoji knjigi *Izbira* povzela Louisa Althusserja, ki opozarja, da v postindustrijskem kapitalizmu ideologija izbire postindustrijskemu kapitalizmu omogoča, »da ohranja svojo prevlado« (Althusser, v Salecl, 2010: 13–14).

Čeprav verodostojnost analiz in množice statističnih podatkov, ki podpirajo tezo, da ameriške sanje ne delujejo, nikakor ni vprašljiva, je njihova konceptualna narava večplastna in hkrati tudi problematična, saj predstavljajo, kot je izpostavil Jim Cullen, »kompleksno idejo s številnimi pomeni, ki jih je mogoče razumeti na različne načine« (Cullen, 2003: 7). Kakor je v knjigi *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy* opozoril Christopher Lasch, »koncept socialne mobilnosti uteleša dokaj nedavno in na žalost osiromašeno razumevanje ameriških sanj« (Lasch, 1996: 50). To (na določen način) potrjuje tudi vrsta različnih – in v nekaterih primerih celo nasprotujočih si – pojmov, ki so del njene »ikonografije«, npr. svoboda, enakost, socialna mobilnost, trdo delo, enake možnosti, ideologija, meritokracija, uspeh oz. odličnost, samouresničevanje, odgovornost, idealizem, »fair play«, zaupanje, tveganje,²⁵ potrošništvo, individualizem, poštenost, optimizem in upanje.²⁶

Tako pesimistična kot tudi optimistična interpretacija ameriških sanj imata skupno izhodišče v empiričnih podatkih oz. dejstvih, ki naj bi njune hipoteze – čeprav so si diametralno nasprotne – legitimirale. Kritiki ameriških sanj, npr. Joseph Stiglitz in Robert Putnam, za podkrepitev hipotez o njihovi neuspešnosti uporabljajo empirične podatke o naraščajoči neenakosti in o vse večjem razkoraku med tistimi, ki imajo, in tistimi, ki so depri- vilegirani. Enako velja za tudi za zagovornike ameriških sanj, saj navajajo številne posameznike, ki jim je v življenju uspelo oz. poosebljajo njihovo

²⁵ Za povezanost ameriških sanj ter tveganja in njegove vloge v primeru iger na srečo (npr. pokra kot »oblike hazardiranja, ki najbolj ponazarja sodobno ameriško kulturo«) glej knjigo *Gambling with the Myth of the American Dream* (Duncan, 2015). Na to povezanost je opozoril tudi Jeremy Rifkin v knjigi *The European Dream* (2004: 28–29).

²⁶ Pojem upanja kot sopomenko za sanje »v boljše, bogatejše in bolj srečno življenje za vse naše državljane [...] je največji prispevek, ki smo ga naredili k misli in blaginji sveta« je uporabil že James Truslow Adams v predgovoru knjige *The Epic of America* (str. xx).

uresničitev. Če je v okviru standardne pesimistične interpretacije osnovna strategija posploševanje na podlagi velikih statističnih raziskav in empiričnih analiz, so v okviru standardne optimistične interpretacije ameriških sanj primarni vir t.i. življenjske zgodbe posameznikov, katerih funkcija, kot je v recenziji Putnamove knjige *Our Kids* zapisal ameriški politolog in sociolog Alan Wolfe, je primarno didaktične narave oz. v tem, »da bi potrdile nekaj širšega in ne zato, ker bi bile posebej zanimive« (Wolfe, 2015).

Sklep

Čeprav je analiza »standardne« interpretacije ameriških sanj kot ideologije uspešnosti, ki je bila predstavljena v pričujočem prispevku (v veliki meri) selektivna oz. – v najboljšem primeru – nepopolna, so vprašanja, ki jih odpira, v pomoč pri razumevanju tega kompleksnega družbenega fenomena. Največji problem ameriške demokracije – in s tem posredno tudi ameriških sanj – namreč ni v samem razkoraku med idealom in njegovo uresničitvijo oz., kakor v svoji knjigi *Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy* opozarja Michael Sandel, »v razkoraku med našimi ideali in inštitucijami, temveč v samem idealu in njegovi samopodobi« (Sandel, 1996: x).

Idealizem ameriških sanj oz. vizija, da lahko vsak posameznik uresniči zastavljeni cilj, je zamenjala distopična slika socialnega darvinizma, ki ga poganja privid skupnega cilja: materialni uspeh. To nenazadnje potrjuje tudi cela vrsta resničnostnih šovov in tv-serij, npr. *American Idol*, *America's got Talent*, *The Apprentice* itn. Kot je v svojem esejju *The Pursuit of Happiness* izpostavila Hannah Arendt,

[a]meriške sanje, kot sta jih pod vplivom množičnega priseljevanja razumela 19. in 20. stoletje, niso bile sanje ameriške revolucije – utemeljitev svobode – in ne sanje francoske revolucije – osvoboditev človeka; to so bile nesrečne sanje o »obljubljeni deželi«, kjer se cedita mleko in med. (Arendt, 1990: 139)

Ta želja po (materialnem) uspehu kot njihovem osnovnem motivacijskem dejavniku ima obenem tudi svojo hrbtno oz. temno stran. Kakor je izpostavil Robert Hauhart, naj bi bile ameriške sanje »vir najvišjih aspiracij Američanov hkrati tudi vir njihovih najpogostejših in najnižjih pomanjkljivosti« (Hauhart, 2015: 75). Na povezanost ameriških sanj oz. njihove materialistične različice s t.i. deviantnimi oblikami vedenja je v že omenjenem članku *Social Structure and Anomie* opozoril Robert Merton.²⁷ Kot je

²⁷ Za analizo povezanosti t.i. ideologije izbire s posameznimi psihološkimi simptomi agresije proti sebi in s spodbujanjem različnih oblik socialnega nasilja glej Salecl (2012).

izpostavil, »(a)meriški poudarek na materialnem uspehu ter ambicioznosti za vse, kar vabi pretirano tesnobo, sovražnost, nevroze in nesocialno vedenje« (Merton, 1938: 680). Zaloga primerov – tako resničnih kot tudi tistih fiktivnih – je (pričakovano) seveda obsežna, npr. lik Patricka Batemana v romanu in istoimenskem filmu *American Psycho*.²⁸

Osrednje vprašanje problematike ameriških sanj torej ni *substantivno* (kaj so ameriške sanje), temveč *motivacijsko* (zakaj je interes po njihovi ohranitvi tako pomemben). Prav ta premestitev poudarka razkrije – v veliki meri – spregledano dejstvo, in sicer, da so ameriške sanje ključni generator t. i. reprodukcije pogojev produkcije (Althusser, 2012: 100) ameriške družbe. Če je torej ta interes, kot je v enem od svojih prispevkov v časniku *The New York Times* zapisal Joseph Stiglitz, predvsem ekonomske narave in ne toliko moralne, je namreč zadrega ameriške demokracije in ameriških sanj kot enega od njenih najbolj prepoznavnih »izvoznih« artiklov toliko večja.

LITERATURA

- Adams, James Truslow (2012 (1931)): *The Epic of America*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Althusser, Louis (2012): *Ideology and Ideological State Apparatuses*. V: S. Žižek [ur.], *Mapping Ideology*, 100–140. London: Verso.
- Arendt, Hannah (1990): *On Revolution*. London: Penguin Books.
- Atkinson, Anthony B. (2015): *Inequality: What Can Be Done*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Atwater, Deborah F. (2007): Senator Barack Obama: The Rhetoric of Hope and the American Dream. *Black Studies* 38(2): 121–129.
- Barry, Brian (2005): *Why Social Justice Matters*. Cambridge: Polity Press.
- Batalden, Kathleen (2005): Book Review (Immigrants and the American Dream: Remaking the Middle Class. New York: Guilford Press). *The Professional Geographer* 57(1): 143–144.
- Blum, Lawrence (1988): Opportunity and Equality of Opportunity. *Public Affairs Quarterly* 2(4): 1–18.
- Cavanagh, Matt (2002): *Against Equality of Opportunity*. Oxford: Oxford University Press.
- Churchwell, Sarah (2014): *Careless People: Murder, Mayhem and the Invention of The Great Gatsby*. London: Virago.
- Clark, William A. V. (2003): *Immigrants and the American Dream: Remaking the Middle Class*. New York: Guilford Press.
- Cullen, Jim (2003): *The American Dream: A Short History of an Idea That Shaped a Nation*. Oxford: Oxford University Press.

²⁸ *Kakor izpostavljata Steven Messner in Richard Rosenfeld, avtorja knjige Crime and the American Dream, je »visoka stopnja kriminala neločljivo povezana z osnovnimi kulturnimi zavezami in institucionalno ureditvijo ameriške družbe« oz. »da so same ameriške sanje in normalne socialne razmere, ki jih povzročajo, globoko vpletene v problem kriminala« (Messner in Rosenfeld, 1994: 6).*

- D'Antonio, William (2011): Religion and the American Dream. V *The American Dream in the 21st Century*, ur. S. L. Hanson in J.K. White, 117–140. Philadelphia: Temple University Press.
- DeVitis, Joseph L. & John Martin Rich (1996): *The Success Ethic, Education and the American Dream*. New York: SUNY.
- Duncan, M. Aaron (2015): *Gambling with the Myth of the American Dream*. London: Routledge.
- Fischer, Walter R. (1973): Reaffirmation and Subversion of the American Dream. *Quarterly Journal of Speech* 59(2): 160–167.
- Freud, Sigmund (2000): *Interpretacija sanj*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Friedman, Milton & Rose Friedman (1980): *Free to Choose: A Personal Statement*. London: Harcourt Brace Jovanovich.
- Goldman, Alan (1987): The Justification of Equal Opportunity. *Social Philosophy and Policy* 5(1): 88–103.
- Gomberg, Paul (2007): *How to Make Opportunity Equal: Race and Contributive Justice*. London: Blackwell.
- Hanson, Sandra L. in John Kenneth White (ur.) (2011): *The American Dream in the 21st Century*. Philadelphia: Temple University Press.
- Hansson, Sven Ove (2004): What are Opportunities and Why Should They be Equal. *Social Choice and Welfare* 22(2): 305–316.
- Hauhart, Robert C. (2015): American Sociology's Investigations of the American Dream: Retrospect and Prospect. *The American Sociologist* 46(1): 65–98.
- Hochschild, Jennifer L. (1995): *Facing Up to the American Dream*. Princeton: Princeton University Press.
- Hochschild, Jennifer L. & Nathan Scovronick (2003): *The American Dream and the Public Schools*. Oxford: Oxford University Press.
- Jacobs, Lesley A. (2004): *Pursuing Equal Opportunities: The Theory and Practice of Egalitarian Justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johnson, Heather Beth (2006): *The American Dream and the Power of Wealth*. London: Routledge.
- Komel, Mirt, Karmen Šterk (2014): The Obama effect: a psychoanalytical observation of Obama's marketing rhetoric and discourse. *Teorija in praksa* 51(6): 1131–1147.
- Lasch, Christopher (1991): *The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations*. London: W.W. Norton & Company.
- Lasch, Christopher (1996): *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy*. London: W. W. Norton & Company.
- Lawrence, Samuel (2012): *The American Dream: A Cultural History*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- McNamee, Stephen in Robert Miller (2009): *The Meritocracy Myth*. New York: Rowman & Littlefield.
- Mailer, Norman (1966): *Ameriški sen*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Merton, Robert K. (1938): 'Social Structure and Anomie'. *American Sociological Review* 3(5): 672–682.

- Merton, Robert K. (1968): *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Messner, Steven F. & Richard R. Rosenfeld (1994): *Crime and the American Dream*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Miller, David (1999): *Principles of Social Justice*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Peters, Michael (2012): *Obama and the End of the American Dream: Essays in Political and Economic Philosophy*. Boston: Sense Publishers.
- Piketty, Thomas (2012): *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Pojman, Louis P. & Robert Westmoreland (ur.) (1997): *Equality: Selected Readings*. Oxford: Oxford University Press.
- Putnam, Robert (2015): *Our Kids: The American Dream in Crisis*. New York: Simon & Schuster.
- Rae, Douglas W. (1983): *Equalities*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Reeves, Richard V. (2014): *Saving Horatio Alger: Equality, Opportunity and the American Dream*. Washington: Brookings Institution Press.
- Rifkin, Jeremy (2004): *The European Dream: How Europe's Vision of the Future Is Quietly Eclipsing the American Dream*. New York: Penguin.
- Salecl, Renata (2010): *Izbira*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Salecl, Renata (2012): 'Violence as a Response to the Ideology of Choice'. *Cardozo Law Review* 33(6), 2275–2288.
- Sandel, Michael J. (1996): *Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Sardoč, Mitja (2013a): Enake (izobraževalne) možnosti in družbena neenakost. *Sodobna pedagogika* 64(2): 48–62.
- Sardoč, Mitja (2013b): Anatomija enakih možnosti. *Šolsko polje* XXIV(5/6): 145–159.
- Sardoč, Mitja (2014): Paradoks(i) enakih možnosti. *Časopis za kritiko znanosti* 256: 108–126.
- Sardoč, Mitja (ur.) (2015): *Osnovni pojmi in dileme državljske vzgoje (drugi del)*. Ljubljana: i2.
- Schaar, H. John (1967): Equality of Opportunity, and Beyond. V *Equality*, ur. J.R. Pennock in J.W. Chapman, 228–250. New York: Atherton Books.
- Schneiderman, Howard (2012): James Truslow Adams and the American Dream. V *The Epic of America* J. T. Adams (2012 (1931)), ix–xviii. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Shanan, Joseph (2010): *Economic Freedom and the American Dream*. New York: Palgrave Macmillan.
- Stiglitz, Joseph (2014): *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*. London: W.W. Norton & Company.
- Tuslow Adams, James (2012 [1931]): *The Epic of America*. London: Transaction Publishers.
- Westen, Peter (1997 (1985)): The Concept of Equal Opportunity. V *Equality: Selected Readings*, ur. L. P. Pojman in R. Westmoreland, 158–167. Oxford: Oxford University Press.

- Zgaga, Pavel (2015): *Ideologija. V Osnovni pojmi in dileme državljsanske vzgoje* (drugi del), ur. M. Sardoč, 19–25. Ljubljana: i2.
- Žižek, Slavoj [ur.] (2012): *Mapping Ideology*. London: Verso.

VIRI

- Brooking Institution & AEI (2015): *Opportunity, Responsibility and Security: A Consensus Plan for Reducing Poverty and Restoring the American Dream*. Dostopno na spletni strani <http://www.brookings.edu/research/reports2/2015/12/aei-brookings-poverty-and-opportunity> (10. april 2016).
- Jefferson, Thomas (1813): Pismo Johnu Adamsu (28. oktobra 1813). Dostopno na spletni strani: <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/v1ch15s61.html> (10. april 2016).
- King, Martin Luther (1963): »I Have a Dream« (govor 28. avgusta 1963). Dostopno na spletni strani: <http://www.americanrhetoric.com/speeches/mlkihadream.htm> (10. april 2016).
- Krueger, Alan B. (2015): »The great utility of the Great Gatsby Curve«, *Social Mobility Memos* (Brookings Institution), <http://www.brookings.edu/blogs/social-mobility-memos/posts/2015/05/19-utility-great-gatsby-curve-krueger> (28. december 2015).
- Krugman, Paul (2012): *How Fares the Dream?* *The New York Times* (15. januar 2012) http://www.nytimes.com/2012/01/16/opinion/krugman-how-fares-the-dream.html?_r=0 (6. oktober 2015).
- Obama, Barack H. (2013): *Inaugural Address by President Barack Obama*. Washington, D.C.: The White House/Office of the Press Secretary (<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/01/21/inaugural-address-president-barack-obama>) (23. januar 2016).
- Stiglitz, Joseph E. (2013): *Equal Opportunity, Our National Myth*, *The New York Times*, <http://opinionator.blogs.nytimes.com/2013/02/16/equal-opportunity-our-national-myth/> (7. marec 2014).
- The American Dream* (2007): *Forbes* http://www.forbes.com/2007/03/20/american-dream-oped-cx_de_dream0307_0322dream_land.html (1. maj 2016).
- Wolfe, Alan (2015): Book review: »Our Kids: The American Dream in Crisis« by Robert D. Putnam, *The Washington Post* (6. marec 2015), https://www.washingtonpost.com/opinions/the-persistence-and-danger-of-americas-class-hierarchy/2015/03/06/fe92bb5-0-b076-11e4-827f-93f454140e2b_story.html (10. april 2016).